

ПРЕГЛЕД

(Festschrift für Henry Remak SENSUS COMMUNIS. Contemporary Trends in Comparative Literature — Panorama de la situation actuelle en Littérature Comparée. Herausgegeben von János Riesz, Peter Börner und Bernhard Scholz. Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1986)

Едно от най-значителните произведения в областта на сравнителното литературознание през последните три години е несъмнено Юбилейният сборник SENSUS COMMUNIS (с подзаглавие на англ. ез.: Съвременни насоки в сравнителното литературознание; на фр. ез.: Панорама на съвременното състояние на сравнителното литературознание), издаден от Янош Риц, Петер Бьорнер и Бернхард Шолц (Тюбинген, 1986) в чест на известния компаративист Хенри Ремак, който на 27 юли 1986 г. навърши 70 години. В израз на своето уважение и симпатия към делото и личността на проф. Ремак в Сборника участват видни учени от цял свят. Традиционната Tabula gratulatoria изрежда 54 имена. Безупречно издадената книга — 463 страници, голям формат — съдържа в своите пет части 43 статии. Почти невъзможно ми се струва всички тези 43 самостоятелни текста с безспорна научна стойност да бъдат пълно и равностойно представени и оценени в тесните рамки на една рецензия, публикувана в списание с ограничени размери. Ще се опитам накратко да изложа най-важните проблеми, които те разглеждат, и основните възгледи, които изразяват, т.е. онова, което в общи черти характеризира „съвременното състояние на сравнителното литературознание“ и представлява по-особен интерес за българската наука. С надеждата, че така бих могла да открия на нашите литературоведи поглед към Сборника Sensus communis и да дам малък израз на своята почит към големия учен и големия човек Хенри Ремак. Заради пълнота и точност на информацията предам всички заглавия и авторски имена на езика, на който са представени в Сборника.

Първата част — Contemporary Paradigms in Comparative Literature — е посветена на основни въпроси от методологията на съвременната компаративистика. Тя се убежда от статията на Enzo Caramaschi, Pour une convergence de méthodes. Въз основа на наблюдения върху развитието на френския роман през XIX в. и неговото отражение в литературната критика авторът изтъква плодотворните перспективи, които би разкрило пред изследванията на възприемането едно съгласуване — доближаване — на съществуващите методи. Отношението литература — критика бива обикновено анализирано от три гледни точки: социология на публиката, история — „съдбата“ — на един автор или на едно произведение и становище на литературната критика. Поради своето образование, поле на дейност и творческа нагласа съвременният компаративист е в състояние да преодолее разграничения между тези — смятани в миналото за независими — методологически позиции; едно помиряване на социологията и „чистата“ литературна критика би върнало стойността на голяма част от старите оценки и би помогнало за цялостното възкресяване на миналото и в критическото и историческо съзнание на съвременния читател. Статията свидетелства за важни промени, които се извършват в европейската литературна наука — резултат от изменението, настъпили в художественото и научното мислене през времето, когато се изгражда т.нар. пост-модернистката култура. Тя дава израз на стремежа към по-голяма индивидуализация

на конкретните явления, от една страна, и на все по-ясно очертаващи се тенденции към глобалност, универсалност, пълнота и общочовешка значимост на литературно-историческите оценки, от друга. Приветствувам идеята да се постави тази статия в началото на един сборник, посветен на Хенри Ремак. Защото цялата научна дейност на юбиляра притежава като основна характеристика желанието да се разкрият докрай литературните факти, да се посочи тяхната общност и да се култивира толерантност в методологията на сравнителните проучвания, в оценяването на минало и съвременност, на литературните и човешките отношения.

Следващите три статии разглеждат проблемите на метода, изхождайки от постиженията на структурализма, рецепционната естетика и семиотиката. Lillian R. Furst, *Re-Reading Realist Fiction*, „препрочита“ белетристиката на реализма и се опитва да определи нейната художествена същност, привличайки критично формулировки на марксовата (Лукач) и на структуралистичната литературна теория (Барт). Избраният от нея автор е „класическият“ реалист Балзак. Първите са ориентирани към темата, вторите — към естетиката на Балзаковото творчество; едните съсредоточават вниманието си върху продукта на четене, другите изместват фокуса на критиката върху процеса *per se*. Обяснявайки позицията на Балзак и неговия читател, Фърст открива връзката между двата противоположаващи се възгледа. Балзак започва „Дядо Горю“ с думите: „Всичко е вярно“, припомня тя. Те свидетелствуват за неговия съзнателен стремеж да създаде у читателя илюзията за „достоверност“. Авторът измисля събития и кара своя читател да ги съпоставя с матрицата на опита. Това не променя измисления характер на изobraжението и относителната природа на читателските критерии. Изводът на Фърст е добре обоснован: творчеството е процес на трансформиране, при който съставки на външния свят се сливат с интертекстуални отзвучи от предшестващи творби и родени от въображението елементи, за да формират конкретното художествено произведение, което създава свой собствен свят. Романът на реализма е източник на трудности за критиката, защото при цялата сложност на творческия акт и безспорната нереална природа на художествения продукт иска съзнателно да ни накара да повярваме, че той е копие на действителността. Постигайки трудно осъществимо равновесие между живота и художествената творба, една привидно „безизкусна“ белетристична форма се разкрива като всъщност най-изкусната. Статията на Лилян Фърст е несъмнен принос в решаването на продължаващия спор за реализма. Тя изразява стремежа на съвременния компаративист да привлече под внимание всички съществуващи възгледи и да постигне цялостна и едновременно индивидуализирана характеристика на литературните явления.

Статията на Jorgen Dines Johansen, *Semiotics and Comparative Literature — An Essay in Literary Taxonomy*, излага методи на семиотиката и открива тяхното значение за развитието на сравнителното литературознание. След кратък и точен анализ на основните принципи на науката, „която изучава живота на знанието в недрата на обществения живот“ (Сосюр), авторът разглежда възможностите културата, и по-конкретно литературата, да бъде обект на семиотичен анализ. Свързана със семиотиката, компаративистиката разширява до краен предел своя и без това универсален характер. Тази връзка доказва предимствата на сравнителните проучвания, изтъкващи единството на явленията сред националното, социалното и индивидуалното разнообразие, родството на литературата с други сфери на хуманитарна дейност и даже с вечната природа.

По-ясно свързана с проблемите на литературната наука е статията на Зоран Константинович — Zoran Konstantinović, *Zeichen und Bedeutung — Ein Beitrag zur vergleichenden Methodenforschung*. Авторът разглежда, от една страна, позитивизма, с неговото предпочитание към „значението“ на художественото слово, а от друга — възгледите на руските формалисти, феноменологите, „Нова критика“, структурализма и т. нар. постструктурализъм, които дават предимство на „знака“, и търси „примирение“ на противоположностите в една обединяваща методология. Научният резултат е несъмнено интересен и важен: 1. Формулата

„знак — значение“ продължава да стои в центъра на литературните изследвания. 2. Интерпретацията свидетелства за многозначността на знака, на художественото и специално на поетическото слово; това извежда на преден план образа, метафората, символа, парадокса и иронията, и 3. Поезията започва да съществува истински не с писменото ѝ фиксиране, а от момента, в който тя бива конкретизирана от четящия и тълкуващия субект. Изводите на Зоран Константинович обобщават натрупани познания и хвърлят нова светлина върху съвременната литературоведска методология.

Даниел Анри Пажо — Daniel-Henri Pageaux, *Littérature comparée et sciences humaines* — Pour un renouveau des études comparatistes — участва със своя принос в познатата дискусия за границите и методите на сравнителното литературознание. Той изразява възгледа, че литературните изследвания не трябва да се затварят в рамките на текста, а да потърсят връзка с другите хуманитарни науки; техният модел трябва да бъде едновременно естетически и социокултурен. Още една подкрепа на възгледа за „помирение“ на методите.

Богата на идеи, които характеризират нов етап в развитието на компаративистиката, е статията на Жозе Ламбер: José Lambert, *Les relations littéraires internationales comme problème de réception*. След като определя понятието „национална литература“ като „литературна система, при която един сбор от произведения, автори и читатели са свързани помежду си с общи модели и норми, които ги отграничават от заобикалящи ги системи“, Ламбер отбелязва: сигурно средство за постигане точната характеристика на отделните системи през определен период е изследването на техните връзки; то има редица предимства пред традиционните външни описания и е в състояние да разкрие главните насоки на развитие. Авторът предлага свои „обща тези“ за характера на възприемателния процес. Някои от тях са особено интересни за нас, тъй като намират потвърждение в литературните взаимоотношения през Българското възраждане. В същата връзка ще отбележи мнението на Ламбер, че традицията невинаги възпрепятства „вноса“ на ценности; напротив, случва се именно традицията да подпомага успеха на възприемането. Много плодотворни и стимулиращи са наблюденията на Жозе Ламбер върху значението на преводите при изследването на международните литературни връзки. Те са ключов елемент на тези връзки, подчертава той; тяхното проучване разкрива поетиката на контактуващите литературни системи, на първо място — поетиката на възприемателната страна.

За разлика от по-общотеоретичния характер на разгледаните дотук статии приносът на Hans-Joachim Schulz, *American and German Science Fiction Criticism* — *A Frustrated Complement* — е съсредоточен върху един „частен“ случай: научната фантастика и нейното съвременно критическо оценяване. Авторът е безспорно прав, когато установява, че научнофантастичната белетристика все още не е „канонизирана“ литература — при нейното характеризиране се търси най-често приликата ѝ с минали и нагаждането ѝ към съществуващи художествени образци. Той посочва едностранчивия подход на американската критика, от една страна, и на немската, от друга: американската критика се интересува главно от нейната естетическа, а немската — от нейната социална функция. Съгласуването на двата подхода би ни доближило до една нова форма на познание, свързана с формалните и идеологическите особености на този жанр. Приближавайки се към своето „канонизиране“, научната фантастика би могла да играе значителна роля за засилване на усета за обществените ценности и на съзнанието за утопичните възможности на човека.

Статията на Mihaly Szegedy-Maszak, *Semantic Strata in Narrative Texts*, разглежда възприемането на белетристични текстове. Нейната първа основна теза се отнася до автора творец; той е ограничен от традицията, от наследени културни фактори, неговата творба е в известен смисъл предопределена. Пълно и абсолютно тълкуване на литературните произведения не е възможно, гласи втората теза. Прочитането на едно произведение през различно време, в различна култур-

на среда, от чужди по националност читатели руши „установената“ интерпретация. А от друга страна, то е единствената форма на международно литературно общуване. Белетристичното произведение е сложна система от словесни действия, заключава унгарският учен, чийто значения зависят до голяма степен от читателския усет за интертекстуалност.

Първата част на Сборника завършва с обзор върху учебниците и наръчниците по сравнително литературознание, направен изчерпателно и компетентно от един утвърден компаративист: Ulrich Weisstein, *Assessing the Assessors — An Anatomy of Comparative Literature Handbooks*. Авторът познава проблема от всички страни: той преподава дисциплината и е създал едно от първите и най-авторитетни „въведения“ в сравнителното литературознание. След като ни дава списък на излезлите досега съчинения — около 40 на брой, — той установява „канон“, според който отсява зърното от плевата: един учебник трябва да бъде систематичен, изчерпателен и обективен. Прилагайки го, той съкращава списъка наполовина — остават 19 книги, които притежават посочените качества. В статията са разгледани три прототипа: произведенията на Ван Тигем, Дюришин и Вайсщайн. Те съдържат онова, което е абсолютно необходимо при прегледа на една дисциплина: дефиниция на обекта, история на този клон от науката и изчерпателна, подробно аотирана библиография. Накрая читателят се запознава със схемата на произведението, чийто автор е самият проф. Вайсщайн. Неговият център е изграден от четири основни дяла: литературни течения и периоди, литературни жанрове, теми и мотиви, взаимоотношенията между литературата и другите изкуства. Двете глави на този „Увод в компаративистката“ предлагат един модел, който сигурно ще се обогатява в бъдеще, но едва ли ще бъде изцяло сменен.

Втората част на Сборника — *Topical Problems and Literary Historiography in Comparative Literature* — съдържа девет статии, които третират актуални проблеми на съвременната компаративистика главно от литературноисторическа гледна точка. Първата — Pierre Brunel, *L'Etude des mythes en littérature comparée* — се опитва да внесе повече яснота в терминологията, изходната позиция, ориентацията и перспективите на изследването на митовете. На мястото на обикновено практикувания диахронен подход авторът предлага синхронна перспектива, при която митът се разглежда като динамична система от символи, изградила се като разказ при „импулс“, получен от една „схема“. Литературната съдба на даден мит би могла да се обясни чрез трайността на такава схема-архетип в индивидуалното или колективното съзнание. А стойността на една литературна версия на мита ще се оценява според нейната „автентичност“, т. е. според качеството на нейното съотнасяне към този архетип.

Статията на Gerhart Hoffmeister, *Prolegomena zu einer Literaturgeschichte des europäischen Barock*, заслужава, струва ми се, по-особено внимание. Не само заради ерудираната широта, с която са обхванати множество нестрояни свързани, в известен смисъл хаотични явления. Но преди всичко, защото Барокът в литературата е все още оспорван от различни страни, а статията доказва неговото съществуване, внасяйки ред и яснота в проблема; и не на последно място, защото понятието „барок“ е било досега чуждо на българската литературна история, а Г. Хофмайстер изтъква т. нар. „закъснели“ литератури и тяхното благоприятно положение за разкриване на бароковите елементи. Родината на Барока е Европейският юг (Италия, Испания), но Германия тъкмо поради своето „закъснение“ е особено интересна за изследване. Защото в нейния литературен живот се възприемат и излъчват едновременно различни барокови тенденции и стилови елементи.

Хофмайстер предлага възприетия от другите изкуства термин „барок“ да се употребява като означение не на литературно течение, а на епоха, разположена в периода между Ренесанса и Просвещението. Статията насочва към решаване на множество въпроси, например: Какво означава приетата дефиниция? По какво се отличава Ренесансът от Барока? Какво е различно в изобразителните изкуства (респ. архитектурата) и в литературата? В какво се състои единството на бароко-

вата епоха? По какво се отличава Барокът в отделните страни, има ли Барок в цяла Европа — като общ светоглед, усещане за живота и стилово единство? Илентичен ли е той с изкуството на антиреформацията или на 30-годишната война, следователно е ли той продукт на културната криза на епохата? Кои обществени сили създават културата на времето — католиците или протестантите, аристократи или граждани — и каква е тяхната връзка с изкуството на Барока? и т. н. Резултатите от изследването могат да се резюмират по следния начин: Съществува Европейски барок като епоха, развила свои характерни стилови черти; тя води началото си от романските страни и се подхранва от социалните импулси на времето; нейното единство се изгражда от многообразието, често противопоставящи се течения и се изявява най-добре при тяхното едновременно възприемане. Твърде интересни и насочващи към културния живот на Българското възраждане са възгледите на Хофмайстер за отношението на Барока към българска античност и средновековието. Барокът се ориентира не към древна Гърция, а към Рим. Риториката, неизменна съставна част от енциклопедическото образование на античния човек, заема важно място в литературните процеси през XVII в. Нейният стремеж към „красноречие“ и „имитиране“ води до развитие на народните говори и е един от пътищата за формирането на „разкошния стил“. Той достига своя връх в страстта към поантиране и прекомерно отрупване — с декоративни елементи, морални или политически аргументи, сантиментални излияния и т. н. Негови характерни особености са поучителният тон, склонността към мистика, алегория и риторичност, към народните изкуства и фолклора. Максимализмът на идеите, дълбоко свързан с ускорените промени в обществото и революционните движения на епохата, ражда максимализма на художествените израз.

Работата на Ева Кушнер — Eva Kushner, *Thoughts upon Renaissance Literary Historiography*, — както тази на Хофмайстер, предлага схема за изследването на една епоха в рамките на поредицата *Comparative Literary History in European Languages*, чийто инициатор, ревностен организатор и сътрудник до днес е проф. Хенри Ремак. Този път обектът е литературата на Ренесанса. Очертавайки нейната характеристика, авторката обръща особено внимание на липсата на „течение“ в съвременен смисъл и глобалния характер на понятието „литература“: то включва не само художествените произведения, но и цялата останала книжнина — писма, диалози, коментари и даже трактати. Наред с произведенията на хуманистите, създадени по класически образци, съществува и се развива успоредно и т. нар. „народна литература“, като двете непрекъснато си взаимодействуват. Важна особеност на европейското духовно развитие през този период е липсата на синхрон между ренесансовите явления в отделните национални литератури.

Една от най-интересните работи в Сборника е написана от Янош Риц; János Riesz, *Zur Dynamik der europäischen-überseeischen Literaturbeziehungen — Das Thema des kulturellen „Überläufers“*. Тя прави впечатление с етнологическите и антропологичните си изследвания, с философските анализи, собствените наблюдения на автора, със стройно и убедително изградената теза. Проблемът за „изменника“ на културата и неговото приобщаване към чужд — примитивен — духовен свят е разгледан диахронно чрез примери от колонизирането на Америка, Африка и Индонезия. Свидетели сме на едно обръщане на представите: „диваците“ са истинските човеци, Петкан е реабилитиран, а Робинзон — развенчан. То е част от процеса на самопознание в модерното изкуство: ние можем да узнаем повече за себе си, ако прекрачим граници на установения начин на живот и станем „умрели“ или „диви“. Само излезлият от формата, в която е изграден, може да се самоидентифицира, да се върне към себе си. Представата за „преминаване“ отговаря на един основно важен човешки праопит, изтласкан от съвременната цивилизация.

Статията на Steven Paul Scher, *Comparing Poetry and Music — Beethoven's Goethe Lieder*, изследва връзките на поезията с музиката: как Бетховен е прочел Гьотевите стихотворения, превръщайки ги в песни? Проблемът за композитора като тълкувател на поетическия текст е третиран рядко. Авторът подчертава раз-

ликата между музиканта-творец и обикновения читател. Музикантът извършва родова трансформация — той не само чете и разгадава текста, но и „превежда“ своя прочит в песен. Композирането на песен по даден текст може да се разглежда като акт на асимилативно прочитане на стихотворението, като процес на натрупване на композиционни похвати, които възникват по време на четенето; този процес авторът нарича „композирано четене“ (composed reading). От голямо значение при него са езиковите, ритмическите, мелодическите качества на поетическия оригинал. Което значи: не всеки текст е еднакво пригоден за превръщане в песен. Песента е словесна партитура, реализирана в мелодия. Всяко нейно изпълнение отразява по нов начин тълкуването на текста като „композирано четене“.

Съвсем друг характер има работата на Bernhard F. Scholz, Practical Justification in Literary Scholarship. Въз основа на три примера от литературната история и теория на XX в. той ни насочва към отговор на винаги актуалния въпрос: Служи ли литературознанието на практически цели? И: отговарят ли приложените методи на практичските цели на тази дисциплина? Примерите са известните съчинения на Ернст Роберт Курциус, Дж. А. Ричардс и руските формалисти. Пред заплахата от настъпващия фашизъм Курциус издига идеята за културното единство на Европа. Своята цел — „европеизирането на историческата картина“ — той се стреми да постигне, изследвайки „мотивите“ в литературата; Курциус деконструира литературната материя, за да покаже нейната структура и по този начин — нейната наднационална кохерентност. Ричардс смята, че литературата играе важна роля за усъвършенствването на човека и обществото; тя създава у читателя едно „хармонизирано равновесие“, което го прави по-добър — хуманизира го. Руските формалисти не са единни по този въпрос. В началото те вярват, че новите художествени форми ще върнат на човека изгубеното преживяване на света, ще пробудят за живот нещата и ще убият песимизма; по-късно обаче, когато цел на литературознанието става систематичността на литературата, възприемащият субект вече не е необходим като релевантен елемент на модела. Днес, завършва Шолц, когато все още мнозина смятат, че не трябва да търсим „практическо оправдание“ на литературната наука, е важно да разберем загрижеността на учени и философи като Курциус, Ричардс и Шкловски по този въпрос.

Статията на Rein T. Segers, In Search of a New Way of Writing Literary History — The Case of Virginia Woolf, прави опит да установи нови принципи за работа с литературноисторическите факти. Изхождайки от новелата „Jacob's room“ на Вирджиния Улф, той определя опорните точки на предлагания метод. За разлика от досегашната практика, която дава предимство на диахронията, новият начин да се пише литературна история трябва да тръгне от синхронния разрез на явленията: 1. Изследователят си избира различни „паметни“ (memorable) години и вътре в тях — представителни за системите от този период текстове; целта е да се установят връзките между тези системи; 2. А след това се прилага и диахронният принцип: построява се вертикалната ос между „паметните“ години, за да се покаже как и доколко дадена система се е променила или не.

Изтъкнатият унгарски компаративист Георги М. Вайда — György M. Vajda, Methodologische Fragen einer Historiographie der Weltliteratur — излага своите възгледи върху историографията на световната литература. След като определя най-общо понятието „световна литература“, авторът установява критериите, по които трябва да се извърши изборът на канонобразуващите произведения: а) хуманното съдържание (характери и ситуации трябва да изобразяват общочовешки проблеми); б) художествените ценности; в) социалната или историческата функция; г) историческото място на произведението. „Единността“ на световната литература се изгражда от действието на общи закони — това дава възможност за типологични аналогии. Една история на световната литература трябва да представи сравнително отделните литератури в тяхната синтетична взаимовръзка; най-приемлива изглежда извънлитературната периодизация.

Статията на Jean Weisgerber, *Esquisse d'un programme comparatiste ou de quelques châteaux en Espagne*, защитава от собствена позиция идеята за плурализъм в методологията на компаративистиката. Тя тръгва от констатацията, че литературата е „дописистема“, която в своята комплексност изисква множество и разнообразни методи на изследване. Еднакво полезни могат да се окажат постиженията на рецепционната естетика и структурализма, както и на противоположни теории. Науката се нуждае от „съвместно съществуване“ на методите.

Третият дял на Сборника съдържа девет твърде разнообразни по съдържание статии, обединени от заглавието *Key Concepts of Comparative Literature*. Работата на George Biztray, *The Theory of Interaction in Sociology and Comparative Literature*, открива сходство между социологията и сравнителното литературознание: и двете науки изследват форми на социално взаимодействие. След като изброява социологическите модели на взаимодействие, които биха могли да се приложат и в компаративистиката — обмяна, сътрудничество, съревнование, конфликт и господство, — авторът стига до заключението: социологията би могла да помогне на нашата наука в усилията ѝ да очертае по-ясно своите граници и да организира по-добре своето поле на изследване.

Статията на Матей Калинеску — *Matei Calinescu, Modernity and Popular Culture: Kitsch as Aesthetic Deception* — заслужава вниманието на всеки теоретик на изкуството. След като установява разделянето на „високото изкуство“ от принципа на удоволствие при модернистите, авторът разглежда три теории за същността на кича и се присъединява към последната. Първата от тях, формулирана от Адорно, уеднаквява кича с удоволствието; според нея попкултурата е измама, средство да се манипулират масите; „естетическата истина“, загубила всичките си положителни черти от миналото, може да се постигне днес само по пътя на отрицанието. Втората теория е застъпена от Абрахам Мол (*Abraham Moles, Kitsch — l'art du boneur*, 1971). Според нея всяко изкуство е обвързано с удоволствието; но има високи и ниски форми на удоволствие; първите произтичат от „красотата“ — оптималната степен на адекватност между човека и нещата, — а вторите, отдалечени от „функцията на красотата“, са достъпни за масата; кичът е естетическата система на масовата комуникация. Третата теория е в близка връзка със съвременната семиотика и има за свой представител Умберто Еко. Всеки знак е измама, но не всяка измама е безчестна, установява тя. Естетическото послание е единна структура, съставена от различни нива и типове организация. То или части от него могат да се извадят от техния естествен контекст и да се поставят в друг, различен. Така възниква кичът. Той „цитира“ едно престижно послание в контекст, предназначен за масова консумация, и не притежава характеристика (хомогенност, пълнота, необходимост) на оригинала.

Статията на Amiya Dev, *The Concept of „Influence“ in the Indian Context*, изхожда от специфичното културно-историческо положение на Индия. В една колониално зависима страна „влиянето“ измества „взаимоотношенията“. Отначало то може да бъде плодотворно, но по-късно възпира националното развитие. В тази своя противоречива роля то може да помогне за възраждане на народната традиция и за формиране на националнокултурната идентичност.

Големият словашки компаративист Дионис Дюришин участва в Сборника със свой принос: *Dionýz Durišin, The Limits and Possibilities of the Term „Literary Comparatistics“*. Той смята, че терминът „литературна компаративистика“ е остарял, неадекватен на сегашното състояние на науката и предлага нов термин и негови варианти: изследване на междулитературния процес. Като изразявам дълбокото си уважение към делото на Дюришин и неговата загриженост за повече терминологична яснота и точност, ще си позволя да възразя на неговите доводи с току-що цитираните думи на Еко: знакът е винаги лъжа! Важното е как го разбираме и тълкуваме. Интерпретирането на знака също се променя, еволюира исторически. Нима термини като „философия“, „история“ и т. н. са били не-

променливи във времето и днес са по-точни, отколкото преди? Но това не е пречка за тяхната научна пригодност.

Статията на проф. Фокема — Douwe W. Fokkema, *The Canon as an Instrument for Problem Solving* — изразява ясната позиция на автора и съдържа богатата информация във връзка с проблема за литературния канон. Понятието е дефинирано като избор от добре известни текстове, които се смятат за ценни, употребяват се при обучението и служат като координати за литературна критика. Канонът е бил винаги средство за решаване на проблеми, тъй като предлага модел за възможни въпроси и отговори. Той се променя исторически, особено при прехода от една епоха в друга. Модерният канон трябва да отговаря на проблемите на нашето време.

Чрез тълкуването на термина „епифания“ (Богоявление) проф. Гилеспи разкрива характерни особености на модерната белетристика. В статията си — *Gerald Gillespie, Epiphany: Notes on the Applicability of a Modernist Term* — той тръгва от Джойс, който пръв употребява религиозното название за литературни цели. Според писателя епифанията е внезапно духовно извяване чрез слово или жест, чрез паметна фраза или дори обикновен предмет. В момента, в който търсещото духовно око нагласи своето „виждане“ на „фокус“, предметът (словото, жестът и т. н.) се „епифанизира“; чрез него се разкрива същественото, важното, онова, към което духът е устремен (явление на Бога). В прозата на модерните белетристи от края на 20-те години започват да се появяват върхови моменти, изработени като късноромантически поеми, естетически съзercания или драматически фрагменти, които имат характер на такива „епифанични“ връзки. Чрез тях намират израз важни черти на модерната литература: деперсонализацията и „призоваването“ на символистите, психологическите идеи от времето на Фройд и Юнг, опитът на Вагнеровия лайтмотив, на фотографията и киното. Епифанията е ценно средство за освобождаване на автора от конвенционални бариери като хронология, жанр, обективност, гледна точка и т. н.; от друга страна, тя му помага да оцени по нов начин ролята на паметта и интуицията, психологическата относителност на времето по отношение на възприемане и знание и т. н. Затова тя продължава да намира широко приложение, разширявайки все повече семантическото си поле.

Статията на Erwin Koppen, „Heimat“ international — *Literarischer Regionalismus als Gegenstand der Komparatistik*, хвърля нова светлина върху понятието „регионална литература“. Тръгнала от Прованс, тази литература се утвърждава през втората половина на XIX в. като *Heimatliteratur, Dorfroman, Dorfnovelle* и т. н. Литературният регионализъм е вид културна реакция срещу централизма, уеднаквяването, обезличаването на духовния живот. Той предлага широки възможности за сравнителни изследвания — на основа на общата социална картина (селото, провинцията), на диалекта като литературен език и т. н. Те биха допринесли за разкриване на стремежа към себеутвърждаване, който се извява все по-настойчиво с напредъка на обществото.

В статията на Франко Мерегали — *Franco Meregalli, Sur la délimitation de l'objet de la littérature comparée* — има два важни момента: преводът — основен проблем на компаративистиката, и значението на безконтактното родство на литературите. Тъй като главен обект на сравнителните изследвания са връзките между литературните явления, изразени на различни езици, в центъра на тези изследвания трябва естествено да стои преводът. Наред с това авторът обръща внимание на възможностите на компаративистиката да търси сходство сред литератури, които не са имали исторически връзки помежду си, и оттам да извлече константи, които изграждат метаясторически схеми на литературното развитие.

Китайският учен Sun Jinguao, *The „T“ Approach in Chinese-Western Literary Relations*, потвърждава съществуването на такива метаясторически стойности в литератури, които не са контактували помежду си. Примерът е „Скъперникът“ на Молиер и една китайска пиеса от XVIII в. със същия сюжет („Учените“). Той пред-

лага хоризонтално-вертикален метод (във форма на буквата „Г“) за изследване на отношенията между китайската и западните литератури: хоризонталът ще представи паралелните, межкултурни и междудисциплинарни моменти, а вертикалът — влиянието на традицията вътре в една отделна система на културата.

Четвъртият дял на Сборника — Exemplary Case Studies — се увежда от обширната и богата статия на Ана Балакиан — Anna Balakian, A Symbolist Reading of Rilke. Тя тълкува няколко сонета на Рилке, разкривайки смисъла на основните образи: поетът се отказва от временното заради трайното, той превъзмогава битието и себе си като физическо същество чрез изкуството, което създава. Интерпретираните образи са: 1. Смокиновото дърво — единственото, което не цъфти, а дава направо плод. То изразява същността на поета: той се отказва от цъфтенето — от съдбата на розата — и се устремява към непосредственото сътворяване на плода. Този акт не е произволен, както биологическото раждане, а съзнателно желан и търсещ целта; той има божествен характер (аналогия с легендата за Юпитер и Леда) и води през „отричане“ към „ставане“ (Entsagung und Werden). Той отделя поета от „нас“, другите (Wir aber verweilen/ach; uns rühmt es zu blühen). 2. Огледалото — не като отражение на живота, а като изразител на вътрешното състояние. 3. Еднорогът, който дължи живота си само на въображението; той не се храни със зърна, а само с възможността да ги получи; най-важната му способност е да се променя (Das Wandeln). 4. Девицата като образ на чистотата, на отричане от физическото съществуване, от „живота“ заради „битието“. 5. Преображението, превръщането (Дафне) — то спасява поета от най-голямата опасност за него: пътуването към нищото. Изследването на тези образи води авторката към извода: Рилке се доближава до постсимволистите, до модернистите от втората четвърт на века, които започват да вярват във възможността за оцеляване чрез поетическото слово; той противопоставя временното, чупливото (стъклената чаша, която се счупва още при звънване), миметичното (огледалото), обреченото да увехне (розата) на словото, което превръща преходното в трайно.

Статията на Белер — Ernst Behler, The Idea of Infinite Perfection and its Impact upon the Concept of Literature in European Romanticism — заслужава особено внимание. Не само защото е великолепно написана и богато документирана, но преди всичко, защото представя сериозен принос в разбирането на романтизма и неговите връзки с модерното изкуство. Безкрайна способност за усъвършенстване характеризира развитието на човешката раса! Тази идея играе решителна роля при формирането на романтическата концепция за литературата. Провещението вярва в прогреса на науките и философията, но смята, че изкуствата се завръщат в циклично движение към първоначалната си позиция — добрия вкус и правилните норми, от която са тръгнали през периода на упадък и варварство. При романтизма идеята се превърля от науките върху изкуството. Пример за тази промяна е философското и поетическото творчество на Фридрих Шилер. Първоначално и Шилер вярва, че разумът, респ. изградената върху разума държава, може да отведе към свободата, но по-късно постепенно се отказва от тази идея. Той отделя физическата от моралната възможност свободата да стане основа на политическото управление. Физическа възможност за тази цел може да има, но докато липсва морална зрялост, изискването за свобода ще води към брутално насилие. Държавата би осигурила „истинска свобода“ само ако бъде изградена върху едно по-добро човечество. А управленските институции, формиращи само от разума, не създават условия за това; защото разумът е склонен да игнорира разнородността на природата и да свежда нейното многообразие до сурово единство. По-добро човечество не може да се постигне само чрез „просвещаване на интелекта“ — тези форми отчуждиха човека от природата и нанесоха рани на модерната цивилизация; нужно е „възпитание на чувствата“. За тази цел ние се нуждаем от изкуството — инструмент, какъвто държавата не може да ни даде; защото подобно на истината, изкуството стои отвъд властта на политическия ръководител. Показвайки красотата като „необходимо условие на

човечеството“, Шилер я свързва със способността за усъвършенствуване. Романтизмът стъпва върху тази концепция, за да стигне до една нова ориентация, чийто смисъл е в непрекъснатото и безгранично разгръщане на интелектуалните, емоционалните и въображенските възможности на човека.

Петер Бьорнер — Peter Voegner, Bürger's Ballad Lenore in Germany, France and England, насочва вниманието върху едно-единствено произведение: баладата „Леноре“ на Бюргер. Неговата статия съдържа богата и ценна информация за „странствването“ на фолклорния мотив за „мъртвия ездач“. Посочен е източникът на Бюргеровото произведение, проследена е неговата съдба в Германия и различните трансформации, на които то бива подложено във френската и английската литература.

Албер Жерап — Albert Gérard, Of Shame and Guilt in Drama — The Phaedra Syndrome — разглежда по друг начин мита в литературата. Независимо от точната документiranost в центъра на неговото изследване стои не прагматическата, а социално-философската страна на проблема. Древният мит за Федра, Тезей и Иполит съдържа многопластово послание за тежки прегрешения, които биват тълкувани различно от писатели, живели през последните 2550 години. Статията третира произведения на Еврипид, Сенека, Лопе де Вега и Расин. Тя изследва т. нар. „култура на срама“ и „култура на вината“ и посочва тенденциите във формиране на новото правствено съзнание: от принципа на отговорността във етиката на чувствата. Лайтмотив на Еврипидовата драма е „доброто име“, „репутацията“, необходимостта да говорят добре за нас; той е белег на „култура на срама“, най-ранния принцип на нравствена оценка, развит в човешкото общество. Драмата на Сенека свидетелства за преминаване към „култура на вината“. Тук въпросът за „доброто име“ не стои на преден план, защото никой не научава нищо за страстта на героинята; Федра се убива, понеже не може да надмогне чувството си за емоционално крушение и нравствена вина. Отношението на Лопе де Вега към проблема е почти така еднозначно и опростено, както библиейското: двамата прелюбодейци биват осъдени, защото престъпват Божиите закони, а херцогът, който ги изпраща на смърт, е само инструмент на Божиата воля. Расин подхваща философската линия на Сенека. Неговата Федра е погубена от чувството за вина — една особена форма на страх от престъпване на възбрани, които имат характер на надлогичен абсолютен императив, могат да се смаят за „естествени“ и не се нуждаят от разумно оправдание.

Една новела на Бокачо, преведена на френски от Льо Масон и преработена от Лафонтен в неговите „Приказки“, е подложена на компетентен сравнителен анализ в статията на Манфред Гщайгер: Manfred Gsteiger, „La Fiancée du roi de Garbe“ — De Vossace à La Fontaine. Изводите могат да се резюмират така: съдържателното богатство на Бокачовото произведение не може да се компенсира от формалното изящество на френския вариант. У Бокачо има няколко нива на възможно тълкуване, вкл. и символистично; у Лафонтен повестуването е подчинено на един елементарен еротико-психологизъм, който не носи никакви изненади. Майсторството на Бокачо се състои в това, че не ни дава „да усетим“ нито материята, нито формата на литературната творба.

Статията на Ролан Мортие — Roland Mortier, Les obstacles à la communication inter-culturelle — Un témoin exemplaire au XVIIIe siècle (H. P. Sturz) — засяга по-рядко третиран проблем: представата за една чужда страна като пречка за общуването на различни култури; обсъжда се френската представа за Европейския север и главно за Германия през XVIII в. Тази представа е едностранна, елементарна и основана на неосведоменост; за французина от онова време Северът е неясна територия, в която всичко е грубо, варварско, недостойно за вниманието на културния човек. Без да засяга въпроса за силата на националните стереотипи, проф. Мортие отбелязва и реакцията на немските просветители, която у някои от тях стига до своеобразна галофобия. Изложените мисли биват документирани с писмата на Peter Helfrich Sturz, Briefe im Jahre 1768 im Gefolge des Königs von

Dänemark geschrieben, където блестящо е описано чувството за превъзходство на французите спрямо немската култура.

Рита Шобер — Rita Schober, *Wanderers Nachtlied von Johann Wolfgang Goethe — Ein Gedicht, seine Entstehung und Nachwirkung* — анализира структурата на известното Гьотево стихотворение, сравнявайки с няколко негови превода на други езици. Главни източници са: самото стихотворение (написано на 6 септ. 1780 г. върху дъсчената стена на ловната хижа на Кикелхан край Илменау в Тюрингия) и писмото, което Гьоте пише още същата вечер на г-жа фон Шайн и в което описва пейзажа и своето настроение. Авторката изтъква продуктивната многозначност на текста, която стимулира нашите творчески възможности и обяснява въздействието и стойността на произведението.

Следващата работа ни връща отново към по-общи теоретични въпроси на компаративистиката. Eugene L. Stelzig, *Some Notes on Romantic Subjectivity in the Context of German and English Romanticism* изследва една важна черта на романтическия светоглед — субективизма — в немската и английската литература. Преувеличеното и понякога мъчително себепознание е характерно за целия Европейски романтизъм. В Германия то интересува писатели и философи от Гьоте (Вертер), през ранните романтици (Новалис, Фр. Шлегел, Фихте) до Хегел. Негов връх е т. нар. магически идеализъм на Новалис — романтическа метафизика на възбравеното, чрез което субект и обект, разум и природа се свързват в едно по-високо единство и се изявяват в произведенията на изкуството. В Англия Уърдсуърт показва субекта, откриващ своя субект, а по-късното поколение романтици (Шели, Байрон, Китс) — способността на човека да се съмнява и измъчва от несигурност, без да посегне към фактите и разума, търсейки отговор и опора единствено в собственото „аз“.

Статията на Валтер Файт — Walter Veit, *Sancta Simplicioitas* — изследва топоса „простота“ откъм неговата аргументативна страна. Отминавайки съзнателно комплекса „простота или единство“ във философията от Платон до Хегел и комплекса „Златен век“ и неговото възвръщане в литературата на XVIII в., авторът спира вниманието си на пет други аспекта на *simplicitas*: *simplex oratio*, *Stultitia*, *Simplicissima Psyhe*, *Simplicitas cordis*, *Vita simplex*. Античността огражда „простотата“ с ореола на добродетелност и благородство, християнството прибавя към него светостта. Топосът „*simplicitas*“ винаги е израз на критично, противопоставящо се отношение спрямо приетите ценности. Чрез него се изявява един прастар и същевременно твърде „модерен“ спор: между човека и отблъскващия го свят. Човекът протестира срещу увеличаващата се сложност на света: отчужден от изворите на своето съществуване, в конфликт със собствената си идеология, неспособен да постигне „единство“, той търси изход в алтернативата — „простота“.

Последният дял от Сборника — *Of Localities and of Historical Moments* — съдържа седем статии. Първата от тях — Thomas Bleicher, *Auf der Suche nach der modernen Maghrebinität — Amrouches literarische Initiation und Meditation* — разглежда творчеството на един алжирски поет, бербер по произход, християнин по религия, емигрант в Тунис, после във Франция: Jean El-Mouhoub Amrouche (1906—1962). И въз основа на неговото творчество обсъжда проблемите на културното смесване и възможностите за единство при тези процеси.

Втората статия — Yves Chevrel, *From Zola to Hauptmann: In Search of a New Dramaturgy* — е образец за „класическо“ литературноисторическо изследване. Тя проследява от Зола до Хауптман възникването на новата драма като смесване на белетристика и театър. Романът дава импулс за обновяване съдържанието и формата на драматическия жанр. След Зола и Майнингенците Ибсен е първият драматург, който се опитва с „Куклен дом“ да извика на сцената миналото — нещо, което дотогава е вършил романът; със същата пиеса той въвежда трагизъм в „добре скроената пиеса“ и премахва ясният край. Второто звено във веригата, водеща към модернизма, е изковано от диалогът в драмите на Стриндберг: там

езикът е израз на „борбата на мозъци“, на „Аз-а“, проектиран на сцената и станал видим. С „Тъкачите“ Хауптман достига крайната точка на започналото развитие — лишена от сюжет и край, неговата пиеса се изпява пред технически проблеми, които може да реши само киното.

Румънският компаративист Александру Дуцу — Alexandru Duțu, *Men of Letters, Historians and „the Other“ — Anglo-Romanian Literary Relations in the Inter-War-Period* — ни запознава с няколко исторически съчинения на румънски учени, преведени на английски език. Въз основа на тях, както и на английски изследвания върху румънската история той очертава „образа“, сформирани в Англия за „другия“. Този образ регулира избора на произведенията, които се превеждат и обсъждат.

Следващото изследване — Johannes Hösle, *Barcelonas Hinterland: Literatur in der Plana de Vic* — представя кратка история на каталонското културно развитие и каталонската литература през XX в. На тази основа авторът очертава колективния протест на хората срещу дехуманизирането на живота, предизвикано от техниката.

„Юношата в литературата“ е изследван внимателно и документирано в статията на Джон Нойбауер — John Neubauer, *Adolescence Comes of Age*. След като дефинира термина „юношество“, авторът дава списък на литературни творби на тази тема. Той отбелязва социалните пространства на юношата — улицата, училището, личната стая — и предлага кратка характеристика на литературата, третираща проблема. Най-често писателите се стремят да проникнат в душата на съзряващия индивид и да разкрият неговото дълбоко „Аз“, разсъблечено от защитните обвивки на общоприетото.

Статията на Mario J. Valdés, *Giambattista Vico at the Crossroads between Literary Theory and Comparative Literature*, изследва относителния характер на истината в познавателния процес и подчертава широките възможности на сравнителното литературознание, изразяващо до голяма степен „общото съгласие“ върху „истината“ за литературните явления. Изходната позиция на автора се определя от възгледите на Giambattista Vico (1668—1744), изразени в съчинението му „Новата наука“ (1725). Според Вико човек възприема формата, която собственият ум налага на дадени факти; ние конструираме своя свят според таланта си — следователно има връзка между човешката дарба за творчество и основния процес на структуриране на света. Идеята се обогатява от Хумболтовата теория за вътрешната връзка между езика и творческата енергия на човека, която изгражда неговия свят. Тя добива нови измерения в теорията на Унамуно за критическия коментар. Според Унамуно изкуство и критика са едно и също нещо, различна е само перспективата: поетът създава светове, критикът ги пресъздава в своя коментар. Сборът от тълкувания изгражда творбата, с която се среща читателят; художественият текст е неизчерпаем източник от значения, който е винаги в процес. Съгласието на общността от учени по отношение на този текст е резервоарът за онова, което наричаме литературна критика. Сравнителното литературознание установява това съгласие в неговото историческо развитие и по този начин ни доближава до разбирането на литературите и техните взаимоотношения.

Последният принос към Сборника е написан от видния френски компаративист Жак Воазин — Jacques Voisine, *Quand le dialogue des morts était un genre vivant*. Той разглежда диалога на мъртвите през периода на неговия разцвет (1644—1789 г.), определя особеностите му, спира се по-подробно на произведенията на Фонтенел и дава примери на разпадане на жанра през следващите столетия. Статията съдържа ценна информация, която може да бъде много полезна при изследването на още неизяснения докрай проблем за диалога в българската литература от Възраждането.

Сборникът *Sensus communis* ще бъде дълго време неоценим източник на знания, свидетелстващ по блестящ начин за съвременното състояние на сравнителното литературознание. Но преди всичко той ще остане в бъдещето като израз на дълбокото уважение и обич към проф. Хенри Ремак, комуто учени от всички краища на света поднасят в дар своите най-нови изследвания.

Надежда Андреева-Попова